

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»

دانشکده: علوم سیاسی، اجتماعی، تاریخ و فلسفه و کلام اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

مقایسه میان برهان وجودی و برهان صدیقین

استاد راهنما:

دکتر عسکری سلیمانی

استاد مشاور:

دکتر علیرضا قائمی نیا

نگارش:

طاهره صادقی کیا

1385

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قال رسول الله (ص):

« ليس العلم بكثرة التعلّم و إنّما هو نورٌ يقذفه الله في قلب من يشاء »

بحار الانوار، ج 67 ، ص 140

تقدیم

به آنانکه پرده های عقل را در نور دیدند و خدا را با چشم دل و

شهود عارفانه یافتند.

«من لم يشكر الناس لم يشكر الله»

در ابتدا بر خود لازم می دانم تا از زحمات اساتید محترم که در طول دوران تحصیل؛ تعلیم و تعلم اینجانب را بر عهده داشتند و نیز همسر فداکارم که با بردباری و شکیبایی فرصت تحصیل را برای بنده فراهم نموده و با عطف و مهربانی در این مسیر همواره یاور و پشتیبانم بودند تشکر و قدردانی نموده و امیدوارم در راه کسب علم و نور و معرفت همواره مستدام و ثابت قدم باشند.

چکیده:

پژوهشنامه حاضر، تحقیقی تحلیلی - عقلی دربارهٔ براهین وجودی و صدیقین و مقایسهٔ میان این دو نوع استدلال می باشد.

با توجه به تحقیقات فراوانی که در این زمینه صورت گرفت، روشن شد که:

برهان وجودی برهانی است پیشینی که بدون مراجعه به عالم خارج و تنها از طریق مفهوم خدا (البته نه مفهوم بما هو مفهوم، بلکه مفهوم از حیث مرآتیت واقع و حکایتگری آن) وجود خدا را ثابت می کند.

برهان صدیقین نیز برهانی پیشینی است که با تأمل در حقیقت وجود و با قطع نظر از ماسوی الله وجود خدا را ثابت می کند. در این نوع از برهان، استدلال کننده به عالم خارج مراجعه می کند و اعتراف دارد بر اینکه هستی عالم را فرا گرفته، اما نحوهٔ استدلال به گونه ای است که حتی اگر وجود ممکنات و مخلوقات انکار شود، همچنان استدلال بر قوت خود باقی است.

برخلاف نظر مشهور؛ نخستین بار برهان وجودی در فلسفهٔ اسلامی، توسط فیلسوف مسلمان فارابی مطرح شده است. وی در رسالهٔ الدعای القلیبیه وجود خدا را با تکیه بر مفهوم واجب الوجود بالذات ثابت کرده است. وی اذعان دارد که اگر کسی واجب الوجود بالذات را تصور کند و در مقام تصدیق آن را نفی کند، دچار تناقض شده است.

مؤسس برهان صدیقین نیز جناب فارابی است که نخستین بار برهان صدیقین را به صورتی ساده و بسیط مطرح نموده است.

موضوع در برهان وجودی « وجود مطلق » است که فقط بر واجب الوجود منطبق است. اما موضوع در برهان صدیقین مطلق الوجود است که هم بر واجب و هم بر ممکن قابل انطباق است اما چون ممکنات مستلزم و ربط محض به واجب اند، لذا می توان ظرفی را در نظر گرفت که هیچ یک از موجودات امکانی در آن وجود نداشته باشند و در آن ظرف، برهان صدیقین فقط بر خدا تطبیق داده می شود.

اشکال معروفی که بر برهان وجودی وارد می شود این است که شما نمی توانید صرفاً از طریق مفهوم، وجود چیزی را در عالم خارج ثابت کنید. در پاسخ گفته ایم: اولاً؛ هر مفهومی به نفس مصداق خاص خود اشاره دارد - نه به مصداق موجود - و مقصود از ارائه مفهوم این است که آن مفهوم به گونه ای است که شأنیت ارائه مصداق خاص خود را دارد. ثانیاً؛ در برهان وجودی ما با مفهوم بما هو مفهوم سر و کار نداریم بلکه همانطور که گفته شد مفهوم از آن حیث که مرآت مصداق و حاکی از آن است مد نظر می باشد و می گوییم: نه همه مفاهیم؛ بلکه برخی مفاهیم از جمله مفهوم کامل مطلق و واجب بالذات، به گونه ای هستند که اگر در خارج وجود نداشته باشند مستلزم تناقض است. علاوه بر این، ما در برهان وجودی نمی خواهیم از طریق مفهوم، وجود خارجی را اثبات کنیم بلکه در این برهان فقط ثابت می کنیم که این گونه مفاهیم؛ باید در عالم خارج نیز وجود داشته باشند.

ضرورتی که در برهان وجودی برای وجود خداوند ثابت می شود، همچون برهان صدیقین، ضرورت ازلیه است نه ضرورت ذاتیه؛ زیرا در برهان وجودی از مفهوم واجب الوجود و مفهوم کامل مطلق و یا بطور کلی از مفهوم « وجود مطلق » اثبات واجب می کنیم، آن هم مفهومی که مرآت واقع و حقیقت وجود است. و طبیعتاً ضرورتی که در چنین قضیه ای به دست می آید ضرورت ازلی و مطلق از هر قید و شرطی است. زیرا وقتی وجود برای موجودی که « وجود مطلق » است ضرورت دارد یعنی اینکه وجودش به هیچ وجه وابسته به غیر نیست و بود و نبود غیر در این وجود مطلق نقشی ندارد و از این رو برای چنین موضوعی که وجودش در حد ذات و از لحاظ خود ذات مستحق حمل وجود است، ضرورت ازلی صادق و ثابت است.

از ویژگی های برهان وجودی بر سایر براهین اثبات وجود خدا این است که در آن به هیچ وجه از موجودات عالم و جهان هستی بحثی نیست و تمامیت آن به هیچ دانش از دانش های طبیعی بستگی ندارد.

برهان صدیقین نیز این امتیاز را دارد که به جهان خارج از ذهن توجه دارد اما بر خلاف

براهین جهان شناختی این توجه به گونه ای است که با فرض انکار همه مخلوقات و ممکنات، باز هم می تواند وجود خدا را ثابت کند.

بنابراین برهان وجودی نیز می تواند مانند سایر براهین اثبات وجود خدا، وجود خدا را ثابت کند. البته ممکن است برخی براهینی که تا کنون مطرح شده اند مخدوش و یا قابل خدشه باشند اما باز دلیلی بر باطل بودن این نوع استدلال نداریم.

برهان صدیقین نیز یکی از معتبرترین استدلال ها بر اثبات وجود خدا است که حکمای اسلامی بر یقین آور بودن این نوع از استدلال اصرار و تأکید دارند. و تمام همشان بر این است که بگویند برهان صدیقین متقن تر و دقیق تر از سایر براهین است.

واژگان کلیدی: برهان، برهان وجودی، برهان صدیقین، واجب الوجود بالذات، کامل مطلق، ضرورت ذاتی، ضرورت ازلی، مطلق وجود، وجود مطلق.

خطاب در این رساله متوجه دو گروه است:

1- آنان که خدا را می شناسند و او را دوست دارند.

2- آنان که خدا را نمی شناسند و لی در جستجوی اویند.

اما گروه سوم، که خدا را نمی شناسند و در جستجوی او نیستند هیچگاه برای یافتن چنین پژوهشی و تحقیقاتی در جهت اثبات خدا تلاش نمی کنند. لذا این گروه هیچگاه نمی توانند به حقیقتی دست یابند.

اما آن دو گروه که در یافتن حقیقت کنکاش می کنند، در نهایت به حقیقت مطلوب دست خواهند یافت.

فهرست مطالب

.....	کلیات تحقیق
.....	تبیین موضوع تحقیق
.....	ضرورت تحقیق
.....	پیشینه تحقیق
.....	سؤال ها و سازماندهی تحقیق
.....	روش تحقیق

.....	مقدمه
.....	امکان شناخت خدا
.....	فطری بودن شناخت خدا
.....	شناخت عقلی و استدلالی

فصل اول: کلیات

.....	تعریف برهان
.....	اقسام برهان
.....	ارزش معرفتی برهان
.....	تعریف برهان وجودی

..... ملاک برهان وجودی

..... تعریف برهان صدیقین

..... ملاک برهان صدیقین

..... گزاره های پیشینی و پسینی

..... برهان های وجودی و صدیقین براهینی پیشینی هستند

فصل دوم: برهان وجودی

..... سیر تحول تاریخی برهان وجودی در فلسفه غرب

..... تاریخچه طرح برهان وجودی در فلسفه اسلامی

..... وجه تسمیه برهان وجودی

..... تقریرات مختلف برهان وجودی

..... تقریر آنسلم

..... برهان اول

..... برهان دوم

..... چند نکته در باب برهان آنسلم

..... اعتراضات وارد شده بر برهان آنسلم

..... اشکال اول

..... پاسخ

..... اشکال دوم

..... پاسخ

..... اشکال سوم

..... پاسخ

..... اشکال چهارم

..... پاسخ
..... اشکال پنجم
..... پاسخ
..... اشکال ششم
..... اشکال هفتم
..... تقریر دکارت
..... نقد کانت
..... بررسی اشکال اول
..... پاسخ
..... بررسی اشکال دوم

پاسخ

..... بررسی اشکال سوم
..... پاسخ
..... تقریر فارابی
..... تقریرات متأخرین بر برهان وجودی
..... تقریر مرحوم کمپانی
..... تقریر استاد عسکری سلیمانی امیری
..... وحدت کامل مطلق
..... صفات در کامل مطلق
..... رابطه کامل مطلق با ماسوی

پاسخ ————— به ————— دو

اشکال

..... تقریر استاد غلامرضا فیاضی

..... صورت اول.

..... صورت دوم.

فصل سوم: برهان صدیقین

..... سیر تحول تاریخی برهان صدیقین.

..... وجه تسمیه برهان صدیقین.

..... رأی ملاصدرا.

..... آیا برهان صدیقین برهانی لمّی است یا إنّی؟

..... تقریرات برهان صدیقین.

..... تقریر فارابی.

..... تقریر ابن سینا.

..... اشکالات وارد شده بر تقریر ابن سینا.

..... اشکال اول.

..... پاسخ.

..... اشکال دوم.

..... پاسخ.

..... اشکال سوم.

..... پاسخ.

..... اشکال چهارم.

..... پاسخ.

..... اشکال پنجم.

..... پاسخ.

..... نظر علامه طباطبائی (ره).

.....	تقریر برهان صدیقین در حکمت متعالیه
.....	مبادی و مقدمات برهان صدیقین در حکمت متعالیه
.....	تقریر برهان صدیقین در اسفار
.....	نقد و بررسی تقریر صدرالمتألهین
.....	برهان صدیقین پس از ملاصدرا
.....	تقریر حکیم سبزواری در حاشیه اسفار
.....	نقد و بررسی
.....	تقریر علامه طباطبائی (ره) بر برهان صدیقین
.....	نقد و بررسی
.....	تقریر برهان صدیقین بر اساس منطق ریاضی
.....	برهان صدیقین در فلسفه غرب

فصل چهارم: مقایسه برهان وجودی و برهان صدیقین

.....	سیر تاریخی و تحول فکری
.....	پیشینی بودن برهان های وجودی و صدیقین
.....	مفهوم و حقیقت وجود
.....	مطلق وجود و وجود مطلق
.....	ضرورت ذاتی یا ضرورت ازلی؟
.....	مزایای برهان وجودی و صدیقین بر سایر براهین اثبات خدا
.....	نتیجه گیری نهائی
.....	ضمیمه
.....	کتابنامه

فصل اول:

کلیات

تعریف برهان

اقسام برهان

ارزش معرفتی برهان

تعریف برهان وجودی

ملاک برهان وجودی

تعریف برهان صدیقین

ملاک برهان صدیقین

گزاره های پیشینی و پسینی

پیشینی بودن براهین وجودی و صدیقین

کلیات تحقیق:

1- تبیین موضوع تحقیق: برهان وجودی یکی از معروفترین برهان‌ها در حوزه فلسفه دین است که از دیرباز مورد توجه فلاسفه غربی و اسلامی قرار گرفته است و آن را می‌توان یکی از پرجنگل‌ترین استدلال‌ها بر وجود خدا دانست که اکثر فلاسفه به گونه‌ای در جهت موافقت و یا رد آن در آثار فلسفی خود سخن گفته‌اند.

برهان صدیقین نیز یکی از معتبرترین برهان‌های اثبات وجود خدا در حوزه فلسفه، فرهنگ و اندیشه اسلامی است که مورد توجه عموم متفکران اسلامی از هر نحله و مشرب فکری و فلسفی قرار گرفته است. از آنجا که ملاک در برهان وجودی این است که بدون مراجعه به عالم خارج و تنها از طریق اندیشه و تصور خدا وجود وی را اثبات می‌کند؛ و در برهان صدیقین نیز با قطع نظر از ماسوی الله وجود خدا ثابت می‌شود؛ لذا بر آن شدیم تا تحقیقی جامع پیرامون این دو نوع برهان به عمل آورده و در نهایت ضمن مقایسه‌ای دقیق و موشکافانه نقاط اشتراک و افتراق این دو نوع برهان را بیابیم.

2- ضرورت تحقیق: بی‌شک اعتقاد به وجود خدا یکی از یکی از ارکان مهم زندگی هر شخص و اصلی‌ترین عقیده در طول زندگی او است که تأثیری عمیق بر حیات مادی و معنوی وی بر جا می‌گذارد. از این رو در کتابهای معارف و فلسفه دین، در ابتدا یا انتهای مباحث، به اثبات وجود خدا و راههای مختلف آن

می پردازد.

در میان این راهها دو استدلالی که در برخی وجوه شباهتهای بسیاری به یکدیگر دارند؛ برهان وجودی و صدیقین هستند که در هر دو از ماسوی الله قطع نظر می شود و در یکی با تأمل در مفهوم خدا و دیگری با تأمل در حقیقت وجود، وجود خداوند را ثابت می کند. لذا بر آن شدیم تا با مطالعه و تحقیق پیرامون هر یک از این دو برهان و مقایسه میان این دو، روشن نماییم که آیا به رغم برخی مخالفتها و نقدها بر برهان وجودی، باز هم می توان با این نوع برهان، وجود خدا را ثابت کرد؟ و آیا با توجه به شباهتهای برهان صدیقین و برهان وجودی، برهان صدیقین نیز نوعی برهان وجودی است؟ و اشکالات وارد بر برهان وجودی بر برهان صدیقین نیز وارد است؟

3— پیشینه تحقیق: هدف از بررسی پیشینه یک تحقیق، پرهیز از انجام کارهای تحقیقی تکراری، افزایش سرمایه علمی محقق و جبران خلل و کاستی های تحقیق های پیشین می باشد.

پیرامون موضوع پژوهش، علاوه بر استمداد از کتابهایی که در بر دارنده مطالب مهم و ارزشمندی در زمینه مباحث مورد بحث هستند، دو مقاله که تقریباً شباهت زیادی با موضوع مورد بحث داشت، به دست آمده است با عنوان « برهان وجودی از فارابی تا دکارت»¹ و نیز «مقایسه برهان صدیقین فلاسفه اسلامی و وجود شناختی فلاسفه غربی بر اثبات وجود خدا»². این مقالات به دلیل محدودیت حجم، بیشتر گزارشی کوتاه و مختصر - هر چند مفید - از موضوع تحقیق در اختیار داده اند.

علاوه بر این، در زمینه برهان صدیقین نیز، پایان نامه ای با عنوان « برهان صدیقین در فلسفه اسلامی و

---

1. منذر یونس، برهان وجودی از فارابی تا دکارت، مجموعه مقالات همایش جهانی حکیم ملاصدرا، خرداد 1378، ملاصدرا و مطالعات تطبیقی، ج 4، ص 256.

2. محمد محمد رضایی، مقایسه برهان صدیقین فلاسفه اسلامی و وجود شناختی فلاسفه غرب بر اثبات وجود خدا، مجله تخصصی کلام اسلامی، ش 23، ص 68-83، پاییز 1376.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

فلسفه غرب^۳ به دست آمد که به دلیل گستردگی و جامعیت، تا حدودی مورد استفاده واقع شد.

4— سؤال ها و سازماندهی تحقیق: هر تحقیقی با هدف پاسخگویی به سؤال هایی خاص و مشخص

انجام و سازماندهی می شود. سؤال هایی که تحقیق حاضر در پی جواب آنها است را می توان به این صورت بیان نمود:

1- تعریف و معیار اصلی در برهان وجودی و برهان صدیقین چیست؟

2- آیا این دو نوع برهان جهت اشتراک دارند یا خیر؟

3- تقریرات هر یک از براهین وجودی و صدیقین چیست؟ و آیا آنها قابل نقد است یا خیر؟

4— طرح اصلی برهان وجودی از چه زمانی بوده است؟ و آیا برهان وجودی در میان فیلسوفان اسلامی

سابقه دارد یا خیر؟

5- آیا براهین وجودی و صدیقین براهینی پیشینی اند؟

6- آیا با برهان وجودی می توان وجود خدا را ثابت کرد؟

سازماندهی تحقیق نیز به این صورت می باشد:

در فصل اول ضمن تعریف برهان و اقسام آن به تعریف برهان وجودی و صدیقین می پردازیم و ملاک

کلی هر یک از آنها را بیان نموده و روشن می نمایم که این دو نوع استدلال پیشینی است.

در فصل دوم، ضمن بررسی سیر تحول تاریخی برهان وجودی در فلسفه اسلامی و فلسفه غرب، روشن

می شود که برهان وجودی نخستین بار توسط جناب فارابی در فلسفه اسلامی مطرح شده است و یک قرن

پس از آن، یعنی در قرن 11 میلادی، آنسلم برهان وجودی را از طریق «موجودی که بزرگتر از آن قابل تصور

---

3. سعیده نبوی، برهان صدیقین در فلسفه اسلامی و فلسفه غرب، جامعه الزهراء (س)، سال تحصیلی 1382.

نیست» در فلسفه غرب مطرح کرده است.

در ادامه تقریرات مختلف حکما و فلاسفه در باب برهان وجودی مطرح شده است که به دلیل گستردگی مطالب 4 تقریر مهم (تقریرات فارابی، آنسلم، دکارت و مرحوم کمپانی) انتخاب، مطرح و به دقت نقد گردید و در صورت لزوم از برخی نقدها دفاع شد. و در انتها نیز دو تقریر از تقریرات متأخرین (جناب استاد سلیمانی و استاد فیاضی) مطرح شده است.

در فصل سوم، پس از بیان سیر تاریخی و نحوه شکل گیری برهان صدیقین، به تقریرات مختلف حکما و فلاسفه پرداخته و نقدهای وارد بر هر یک از این تقریرات را بیان و تا حدی دفاع می نمایم.

در فصل چهارم که اصلی ترین بخش این رساله است، با توجه به مباحث گذشته مقایسه ای دقیق و موشکافانه میان این دو نوع برهان صورت می گیرد و در آن شباهت ها و تفارقات های این دو نوع استدلال در تعریف وملاک، سیر تاریخی، موضوع، نوع ضرورت اثبات شده برای وجود خداوند، مزیت و برتری هر یک از اینها بر سایر براهین و ... مورد تحلیل واقع می شود.

5- روش تحقیق: روش تحقیق در این رساله به تناسب موضوع آن که موضوع فلسفی است، روش عقلی

- تحلیلی می باشد.